

НОВІТНЯ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА ТЕРМІНОЛОГІЯ В ГЕРМЕНЕВТИЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ ВОЛЬФГАНГА ІЗЕРА

У статті проаналізовано герменевтичну концепцію, розроблену Вольфгангом Ізером у монографії "Межі інтерпретації" (Нью-Йорк, 2002). Основна увага зосереджена на термінологічних аспектах інтерпретативної моделі Ізера, зокрема окреслюються новітні підходи щодо аналізу різних реєстрів тексту, у процесі якого традиційне "герменевтичне коло" трансформується у "кібернетичну петлю".

Сьогодні спостерігається значне посилення інтересу до класичної герменевтики загалом і її біблійної парадигми зокрема: вона мислиться як надійна методологія для досягнення феноменів буття та самоусвідомлення. Останні праці Гірша, Кермоуда, Ізера ще раз демонструють, що на сьогодні герменевтика продовжує займати домінуючі позиції в сучасному методологічному просторі і підтверджують необхідність розробки цієї проблеми в україномовному науковому дискурсі.

Найновішим вагомим словом в утвердженні принципів "чистої герменевтики" є праця Вольфганга Ізера "Межі інтерпретації" ("The Range of Interpretation", Нью-Йорк, 2000). Відомий як засновник рецептивної критики, в опублікованій монографії виступає апологетом класичної герменевтики у її давньому вияві. Уже в передмові автор вказує на те, що, хоч літературна наука виробила багато підходів і принципів текстового аналізу, котрі давно вже не асоціюються з герменевтикою, проте остання дотепер залишається основою усіх процедур розуміння тексту, а тим більше нетекстових культурологічних явищ. Услід за Гадамером Ізер ставить інтерпретацію в основу усього людського мислительного досвіду (навіть пропонує власний варіант Декартівського вислову – "Ми інтерпретуємо, отже ми існуємо" [1: 3]).

Аналізуючи у першому розділі ("The Marketplace of Interpretation") місце герменевтики "на ринку інтерпретації", він окреслює три основні інтерпретативні напрями. Перший – "інтерпретативна інтерпретація" – проголошує "універсальність значення власних припущень" і "претендує на забезпечення усезагального пояснення всього" [1: 3]. Такі "монополії інтерпретації" автор називає ідеологічними (до них він зачисляє і марксизм), оскільки вважає, що при такому підході не стільки інтерпретуються явища дійсності, скільки реальність оформлюється в рамки припущень теоретично виробленої системи. Другий підхід пов'язується з Рікеровим терміном "конфлікт інтерпретацій". Він полягає у вияві "змагальності", коли кожен приклад аналізу є намаганням утвердити власну перевагу на тлі інших існуючих аналізів: демонструючи власну "глибину" і "унікальність" кожен з них виявляє недоліки і обмеження інших підходів, з якими вступає в суперечність; і чим більший "конфлікт", тим більше виявляється неспроможність жодного зайняти домінуючу позицію. Тому виникає окреме відгалуження такого підходу, яке Ізер називає "магмою (magma) інтерпретативних дискурсів" (Дерріда називав "монстрами комбінаторних операцій) – амальгама марксизму, психоаналізу, структуралізму і постструктуралізму. Успіх такого підходу видається задалегідь сумнівним. Третій напрям – "опозиційних дискурсів" – бере початок з постколоніальної критики. Протиставлення "малих дискурсів" існуючим "гегемоніям" з метою визнання їх рівноцінними теж нерідко набуває спотворених форм (оскільки, підкреслюючи певну мету, аналіз стає надуманим і необ'єктивним).

Справжня інтерпретація (за Ізером) завжди "транспонує" щось у щось *інше*, тобто переводить інтерпретований суб'єкт в інший реєстр. Тому завжди необхідно брати до уваги різницю між суб'єктом і межами реєстру (цю різницю Ізер називає лімінальним простором liminal space). Лімінальний простір чинить спротив інтерпретації, основне завдання якої зводиться до його звуження, тому інтерпретація завжди є "творчою транспозицією". Усі загалом відмінні типи інтерпретації утворюють три основні рівні:

1) коли певні типи текстів (літературних чи сакральних) транспонуються в інші типи (екзегетичні для канонічних текстів чи когнітивно-оціночні для літературних);

2) коли культури чи культурні рівні переводяться у терміни, які дозволяють "чуже" (foreign) замінити "знайомим" (familiar) і ентропія долається у "термінах взаємодії систем";

3) коли неспівмірні і неосяжні величини (такі як Бог, світ і людство) – нетекстові і незнакові – "перекладаються на мову" з метою їх певного часткового досягнення [1: 6-7].

Оскільки тільки інтерпретація сакральних текстів охоплює усі три рівні, біблійна герменевтика є всеохопною і найбільш показовою щодо її процедур.

Переходячи до аналізу сучасної герменевтичної системи, Ізер наголошує: "Інтерпретація, як ми розуміємо її на Заході, виникла із екзегези Тори у юдейській традиції. Її зародження безпосередньо пов'язане з канонізацією святих текстів... Канонізація і є процесом підбору текстів, які мають стати об'єктом інтерпретації, що водночас піднімає їх до рівня цензора над іншими текстами" [1: 13]. У другому розділі "Влада Канону" основна увага зосереджена на аналізі равіністичної традиції інтерпретації, що виконувала роль коментаря Канону з метою "трансляції святих текстів у життя спільноти" [1: 18]. Інтерпретація Старого Заповіту як унікального типу Канону "запечатаного" (sealed) як остаточно укладеного і водночас "відкритого" (open) для інших текстів, що передбачає їх подальшу канонізацію) виробила досконалу герменевтичну систему мідрашу, яка до сьогодні, на думку Ізера, може слугувати певним орієнтиром у різноголосі інтерпретативних систем. Уже тексти Мойсея були не тільки пророко-законодавчими, а містили усі форми інтерпретації. Текст Тори забезпечує можливість відповіді на усі можливі питання, водночас побудований так, що може набувати нових вимірів, котрі не

існували у час, коли він був "запечатаний". Мідраш, що виник на основі тлумачення Тори, розгорнув ці екзегетичні процедури, виробивши особливу техніку інтерпретації, що "проектuje біблійну модель" на різні плани "екзистенційної актуалізації". Можливість використання мідраш-інтерпретації стає очевидним, коли канонізуються тексти, що раніше не входили в Канон. Специфіка аналітичних процедур зумовлювалась основною метою тлумачення: не стільки пояснити незрозумілі місця з Писання, скільки дати відповідь на актуальні питання дня, скерувати життя общини, зміцнити людей у вірі. Основне завдання такої інтерпретації – не вивчити (дослідити) текст (*learn the text*), а навчитися з тексту (*learn from text*).

Сам текст – доволі пунктирний за своєю структурою – допускає можливість його тлумачення під різними кутами зору, що призводить до виникнення різних реєстрів (*register*) чи інтерпретативних рівнів актуалізації життєвих явищ. Оскільки текст багатограний, а інтерпретація реєстрів високо селективна, Писання охоплює повноту світу, при чому у той час як Текст "перекладається на мову людського існування" (текстовий канон стає релігійним каноном, моральним кодексом, конституцією життя общини), – людське життя "перекладається на мову Тори" (усі його прояви текстуалізуються у певних термінах. "Реєстр" визначає "термінологію", водночас завжди зберігається лімінальний простір інших реєстрів, і це унеможливує завершену інтерпретацію чи повний аналіз, бо й мета мідрашу – не деталізоване розуміння тексту, а утвердження влади Тексту в житті народу.

Мідраш, на переконання Ізера, є першою вагомою спробою інтерпретації з подоланням лімінального простору тексту – "методом прочитання лакун тексту і їх смислового наповнення". Такий підхід стає "матрицею" (*matrix*) для прочитання "літературного канону" (напр., Шекспіра). Практично це перенесення принципів інтерпретації біблійного канону на літературний здійснив Шляєрмахер. Зупиняючись на цій "головній події" у розвитку новітньої герменевтики, Ізер підкреслює, що перелом у розвитку літературної науки відбувся не через застосування принципів біблійної герменевтики до секулярної літератури (бо Шляєрмахер розробив власну теорію для інтерпретації Нового Заповіту), а через перенесення уваги з "влади тексту" і його використання (філософсько-релігійний аспект) на "розуміння тексту" (філолого-літературний аспект), тобто коли лімінальний простір заповнюється не морально-етичним, а мовно-історичним матеріалом.

Відкинувши "догматичну точку зору" на користь філологічної, він перший актуалізував проблему розуміння у світлі авторства книг Нового Заповіту, зосередивши герменевтичні процедури навколо виявлення авторської інтенції і психологічної мотивації, а, отже, індивідуалізації тексту, яка, на думку Шляєрмахера, є наслідком вияву особистих стосунків авторів з Ісусом Христом (так, напр., тексти Апостола Івана – синтетивно-чуттєві, Апостола Павла є продуктом складної діалектики його ставлення до Христа і християнства і т.п.). Основним завданням текстового аналізу стало не абстрактне розуміння тексту, а розуміння *автора* тексту, його інтенції, а звідси – *істинної суті* тексту. Герменевтика набула статусу не мистецтва, а науки, що має справу з конкретним мовним матеріалом; інтерпретація, позбавлена рис метафізичності, стала "перекладом" тексту з мови чужого, незрозумілого, на "мову розуміння". Власне, герменевтичне коло виникло як намагання поєднати частину-ціле, граматику-психологію, порівняння-дівініцію, а загалом – відоме-невідоме.

Це дало підставу Дройзену поєднати процес розуміння з процесом дослідження, тим більше, що останній не прив'язував власну теорію до інтерпретації тексту чи мовних явищ, схилиючись до розуміння історії і соціального буття. Але навіть інтерпретація історичних "джерел" і "пам'яток" основним завданням бачила розуміння події крізь призму "авторської інтенції" творців речей, "залишки" яких інтерпретатор використовує для аналізу (створені з певною економічною, ідеологічною чи іншою метою вони можуть деформувати факти, тому і в цьому випадку потрібно перш за все "зрозуміти автора"). У Дройзена тлумачення стає "перекладом" зовнішніх історичних подій на "мову пам'яті", ускладнюються герменевтичні процедури (відбувається "помноження кіл"), але основне завдання залишається незмінним: розуміння через подолання прірви між "відомим" і "невідомим".

Подібною точки зору дотримувався і Рікер: у його версії інтерпретація є циклічним рухом між проявом і його латентним значенням. Водночас зберігається концепція "археології" (хоч він мав справу не тільки з історичним матеріалом), і розширюється аспект телеології як окремих реєстрів інтерпретації, крізь який відбувається трансляція особливої суті інтерпретованих об'єктів. Прихований зв'язок між *arche* і *telos* творить особливу герменевтичну процедуру "транзакційних петель" (*transactional loops*), яка є саморегулюючим механізмом, що, однак, ніколи не добігає кінця, оскільки за Рікером "абсолютне знання" бачиться неможливим.

Ізер демонструє, що зміна герменевтичної теорії пов'язана зі зміною ставлення до суб'єкта інтерпретації – вона постійно модифікується. Ідея кола у Шляєрмахера проходить стадії помноження кіл – транзакції петель: зміна якостей суб'єкта вимагає вдосконалення чи корекції методології, але центральні концепти століттями залишаються незмінними. Узагальнюючи досвід попередників, Ізер вважає, що сьогодні найбільш прийнятним прийомом герменевтичного аналізу є "повторювана петля" (*recursive loop*) – повторюваність дає змогу і пояснити досліджуваній суб'єкт, і водночас відкоригувати інтерпретативну стратегію.

Істинна інтерпретація (як форма трансляційності) обов'язково повинна бути пов'язана з формою того, що "транслюється". На основі цього Ізер виділяє 4 види інтерпретації, які відповідають основним герменевтичним питанням:

- 1) як ентропія транслюється у сферу контролю;
- 2) як випадковість транслюється у сферу центральної ідеї;
- 3) як загалом невловима взаємодія людських факторів і становлення культури транслюється у сферу концептуальної мови;
- 4) як культури чи культурологічні рівні транслюються у терміни, що уможливають взаємообмін між тим, що "чуже", і тим, що "відоме" [1: 84].

Розставлені таким чином наголоси дають підставу стверджувати, що такій герменевтичній процедурі відповідає термін "кібернетична петля" (cybernetic loop) – (термін "кібернетика", введений в науковий обіг у 1947 р. Норбертом Вінером, походить від гр. κυβερνήτης – керманіч – розкриває суть процедури: контролювати і скеровувати інформаційний потік). Рекурсивна (кібернетична) петля, контролюючи вхід і вихід інформації, забезпечує самокорекцію і наближення до істинного розуміння на всіх інформативних рівнях. Це виводить герменевтику в іншу площину – основна ціль не тільки розуміння окремих явищ, а (1) контроль над ентропією і (2) встановлення "рівноваги" (equilibrium) між людьми і випадковістю в їхньому оточенні. Оскільки ентропія вислизає зі сфери знання, завдання інтерпретації шляхом кібернетичної петлі зводяться до таких основних операцій: (а) невідоме повернути до вихідного пункту відомого, (б) встановити контроль шляхом поділу ентропії на впорядкованість і випадковість, (в) дослідити умови для встановлення рівноваги між минулим і майбутнім оточенням [1: 86-87]. Через повторюваність обробки вхідної інформації внаслідок самокорекції досягається точність результатів. Такий підхід, на думку Ізера, є універсальним, однаковою мірою прийнятний для інтерпретації текстових і невербальних культурологічних явищ. "Кібернетична петля формує інтерпретативну процедуру етнографічного дискурсу, яка розвиває взаємозв'язок між "входом" (input) і "виходом" (output), і у ході якої припущення, сподівання чи навіть проєкція коректуються до того часу, поки не вдається узгодити їх з ціллю. Відповідно існує – принаймні потенційно – подвійна корекція: подача матеріалу повертається в петлі зворотним зв'язком назад, і потім знову подається у вигляді відкоригованого вхідного матеріалу. Це стосується усього діапазону знання – від машин до людського характеру – усе регулюється відповідно до основної формули рекурсивної петлі Норберта Вінера: узгодження майбутнього способу дії з минулим проявом" [1: xii].

У п'ятому розділі "Рухомий диференціал" ("The Traveling Differential") на основі праці Франца Розенцвайга "Зоря Відкуплення" ("The Star of Redemption", 1921) Ізер з'ясовує, чи вироблені принципи інтерпретації можна застосовувати для осягнення неспівмірно великих величин, таких як Бог, світ і людство. Розглядаючи інтерпретацію як акт "трансляції" чогось невербального чи вербального у реєстр лінгвістичної природи, він вважає, що її закони однаковою мірою прийнятні і для перекладу тексту в інший тип тексту, і "перекладу" минулого на мову теперішнього, і "перекладу" прихованих життєвих явищ на мову видимого. Однак проблема ускладнюється, коли аналізу піддаються величини, далеко не співмірні з формою і межами, яких вони набувають у процесі інтерпретації; коли людина намагається осягнути такі сутності як світ, людство і (особливо для віруючих) Бог, і висловити їх у когнітивних термінах людської мови у межах людського знання. Очевидно, це вимагає дещо іншої методології інтерпретації.

Передусім Ізер наголошує, що у світі існують сутності, існування яких не викликає сумнівів, але не може бути підтвержене жодними логічними операціями чи науковими процедурами (наприклад, любов). Вони осягаються досвідом людського буття шляхом повторюваності власного чи чужого (в тому числі літературного) переживання і відносяться до сфери *самоочевидних* сутностей. За Розенцвайгом екзистенційні сутності (у першу чергу існування Бога) є з цього реєстру самоочевидних сутностей. Проблема їх окреслення мовою знання є найскладнішою, оскільки лімінальний простір виникає між нами і нашою конечністю. Логічно неможливо осягнути філософську концепцію повноти, що охоплює Все – буття, всеохопність світу і безконечність трансцендентальності. Тому всі філософські чи теологічні описи цих речей є вкрай обмеженими, бо не можуть відповісти на питання *що* вони, а тільки *до чого вони подібні* в окремих проявах чи характеристиках.

Оскільки безконечність передбачає не тільки формальну величину, але і "принцип руху", Розенцвайг вдається до теорії диференціалу як вічно змінної різниці між однорідними явищами. Це дає змогу умовно поділити безконечність на окремі частини і, пізнаючи одна по одній кожен з них, наближатися до відносного її розуміння. Оскільки за Розенцвайгом безконечність охоплює усю повноту характеристик конечностей у їх всеохопності, Бога можна пізнавати, осягаючи один за одним Його прояви. Передусім це стосується тексту Писання, де безконечність і вічність трансцендентального "перекладаються" на мову відомих, осяжних, конечних, матеріальних конфігурацій світу і антропологічних картин, символів, термінів, зрозумілих людині.

У підсумковому розділі "Конфігурації інтерпретації" ("Configuration of Interpretation: Epilogue"), співвідносячи різні парадигми інтерпретації (канонічну, герменевтичну, кібернетичну і диференціальну), Ізер констатує, що їх неможливо чітко розмежувати – у процесі інтерпретації вони часто взаємопереплітаються, переходячи одна в одну для того, щоб подолати лімінальний простір. Водночас він визнає, що будь-яка інтерпретація демонструє неможливість повноти аналізу і залишається незавершеною. Саме це і стало причиною, чому класична герменевтика, сягнувши проблеми саморозуміння, трансформувалась у філософію: "Життя не може застигнути в гіпостатичності... і тому може осягатися тільки у термінах миттєвих конфігурацій інтерпретації" [1: 158].

Праця Ізера стала ґрунтовним підсумком усієї історії герменевтики від її зародження до сучасного стану об'ємної філософської теорії, а також вагомим підґрунтям для утвердження вироблених століттями герменевтичних процедур у науковій сфері не лише гуманітарних дисциплін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Iser W. The Range of Interpretation. – New-York: Columbia University Press, 2000.
2. Iser W. Prospecting. From Reader Response to Literary Anthropology. – Baltimore: Johns Hopkins UP, 1989.
3. Heidenreich R. Iser Wolfgang // Encyclopedia of Contemporary Literary Theory. Approaches, Scholars, Terms / Ed. by Irena R. Makaryk. – Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, 2000. – P. 373-374.

Матеріал надійшов до редакції 17.03.2006 р.

Лановик З.Б. Новейшая литературоведческая терминология в герменевтической концепции Вольфганга Изера.

В статье анализируется герменевтическая концепция, разработанная Вольфгангом Изером в монографии "Пределы интерпретации" (Нью-Йорк, 2002). Особое внимание сконцентрировано на терминологических аспектах интерпретативной модели Изера, в частности освещаются новейшие подходы к анализу разных регистров текста, в процессе которого традиционный "герменевтический круг" трансформируется в "кибернетическую петлю".

Lanovyk Z.B. Contemporary literary terminology in hermeneutical conception of Wolfgang Iser.

The article analyses the hermeneutical conception developed by Wolfgang Iser in his book "The Range of Interpretation" (New-York, 2002). Attention is drawn to the terminological aspects of Iser's interpretative model, namely, contemporary approaches to the analysis of different text registers, in which traditional "hermeneutical circle" transforms into "cybernetic loop"